

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Tymon de Haas, André van Holk, Martijn van Leusen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Albert Nijboer, Hans Peeters, Daniël Postma en Daan Raemaekers

Redactiecoördinatie: Annette Hansen & Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Annette Hansen

Foto omslag: Paardenskelet uit Ezinge, opgegraven in 1932, en bloc gelicht, maar ondersteboven getoond, collectie Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis. (Foto Henk Faber Bulthuis, Noordelijk Archeologisch Depot, Nuis). Zie artikel Prummel *et al.*

ISBN 9789491431777

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

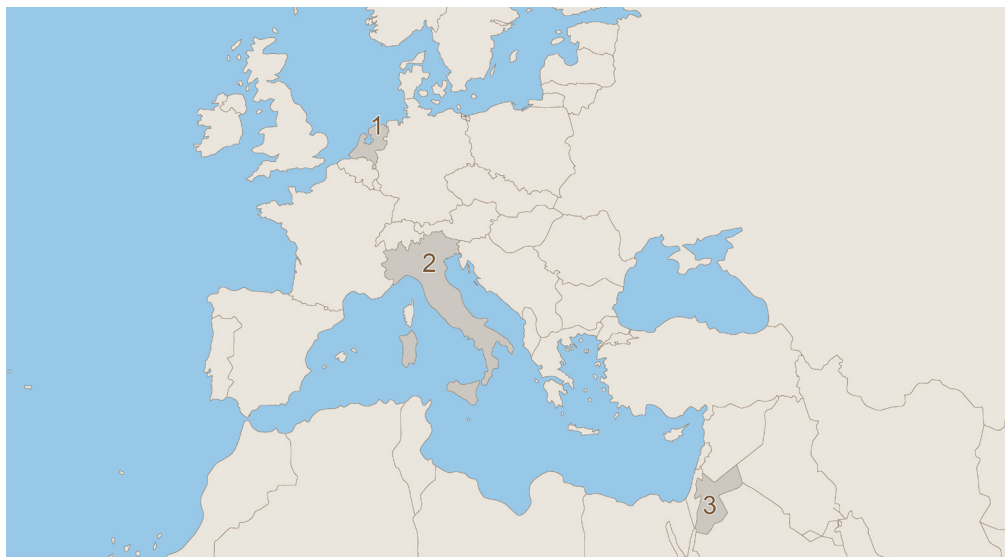
© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

25

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2014

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Jordanië

In dit nummer: 1) Biervliet, 2) De Wierhuizen, 3) Donderen, 4) Eernewoude, 5) Ezinge, 6) Flevoland, 7) Groningen, 8) Hoogkerk, 9) Leeuwarden, 10) Mensingeweer en 11) Steenwijk

Inhoud

VOORWOORD	VII
FRITS VREDE Botanische resten aangetroffen in de overgangperiode van het Eemien naar het Weichselien (Gr).	1
M.J.L.TH. NIEKUS, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een vuistbijl en andere nieuwe middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.)	7
WIEKE DE NEEF, MARTIJN VAN LEUSEN, KAYT ARMSTRONG, NIKOLAAS NOORDA & JELMER WUBS Terra Masseta: verlaten land	19
W.A.B. VAN DER SANDEN Een bronzen dolkklng uit het dal van de Grote Masloot bij Donderen (Dr.)	29
ELIZABETH WEISTRA 'Arte Dedalica' in Zuid-Italië: twee 'nieuwe' terracotta wijgeschenken	35
FILMO VERHAGEN, TYMON DE HAAS EN GIJS TOL Romeinse pleisterplaatsen en hun ommeland in de Pontijnse vlakte	41
EGGE KNOL, WIETSKE PRUMMEL, ANNET NIEUWHOF & HANS VAN DER PLICHT Een oude merrie uit een Friese terp	49
ANNIKA KROPP, EVELIEN M. WITMER & GIJS W. TOL De Romeinse kookpotten van Tell Abu Sarbut (Jordanië)	57
VINCENT VAN VILSTEREN Voor een dubbeltje op de eerste rij - bijzondere bronzen potjes uit Noord-Nederland	65
HENNY GROENENDIJK & SONJA KÖNIG Een rijk versierde, laat-middeleeuwse pareerstang uit Mensingeweer (De Marne, Gr.)	75
ADRIE UFKES & KO LENTING Middeleeuwse lakenhandel in een 14 ^e -eeuwse stadsuitleg in Biervliet (Zl.)	83
ERIK WIJSHAKE & ANNIKA KROPP Een zilveren horloge uit scheepswrak OL 79 (Flevoland)	91

SONJA FILATOVA & YFTINUS VAN POPTA	
Voedsel of verpakkingsmateriaal? Botanische resten in scheepswrak OL 79 (Flevoland)	99
ANDRÉ VAN HOLK	
Archeologie in het beeldverhaal	107
KARLA DE ROEST	
Dynamische musea, statische vitrines. De prehistorie van Nederland tentoongesteld	119

Voorwoord

Vijfentwintig jaar *Paleo-aktueel*! Een mooi moment om aan de hand van de in dit nummer bijeengebrachte artikelen kort te reflecteren op ontwikkelingen die de archeologie te Groningen als discipline heeft doorgemaakt sinds het verschijnen van het eerste nummer van *Paleo-aktueel* in 1990.

Het valt op dat interdisciplinariteit in het onderzoek van het Groninger Instituut voor Archeologie nu eerder regel dan uitzondering is. Daarbij spelen de laboratoria van het GIA en het Centrum voor Isotopenonderzoek een grote rol. Zo wordt in dit nummer botanisch onderzoek aangewend om gegevens te verzamelen bij het onderzoek van scheepswrakken, wordt isotopenonderzoek verricht aan het botmateriaal van paardenskeletten uit terpen om voedselpatroon en graasgebied te bepalen, wordt materiaalonderzoek verricht aan bronzen voorwerpen en zien we hoe in de surveyarcheologie geografische informatiesystemen en geofysica een niet weg te denken rol hebben ingenomen. We kunnen ons verheugen in het feit dat de inzet van natuurwetenschappelijke methoden, *hallmark* van het GIA, is meegegroeid met de eisen die we aan modern archeologisch onderzoek moeten stellen, en goed ingebed is in gedegen veldwerk en artefactstudies ondersteund door capabele veldtechnici en tekenaars.

Over de interesses van de onderzoekers kunnen we kort zijn, allen worden gedreven door nieuwsgierigheid om de archeologische, maatschappelijke en historisch context van landschap, landgebruik, nederzettingssporen en vondsten te begrijpen. Daarin is niets veranderd gedurende de afgelopen 25 jaar. Dat geldt ook voor het moeiteloos samengaan van onderzoek in verre oorden en onderzoek dichterbij huis en de vele contacten die het GIA heeft met binnen- en buitenlandse onderzoekers en onderzoeksinstituten. Wat de noordelijke provincies aangaat zien we aan de hand van de bijdragen en hun auteurs - die meer dan eens van 'buiten' komen - dat het GIA nog steeds stevig verankerd is in het noord-Nederlandse archeologische bestel. Wat wel is veranderd is de grotere aandacht voor maatschappelijke kennisbenutting, een ontwikkeling die, zoals in het voorwoord van *Paleo-aktueel* 24 gesteld door mijn voorganger directeur GIA, Daan Raemaekers, een steeds grotere rol zal gaan innemen in het archeologisch onderzoek van het GIA - en dus in de *Paleo-aktueel*. De kritische bijdrage van researchmasterstudente Karla de Roest in deze aflevering is daar een goed voorbeeld van. Maar laten we verstandig zijn en als gedreven onderzoekers kennisbenutting niet de onderzoeksagenda gaan laten bepalen, maar het gewoon opvatten als een intrinsiek onderdeel van professioneel interdisciplinair archeologisch onderzoek.

Tot slot de presentatie. Wie *Paleo-aktueel* 1 naast 25 legt, zal opmerken dat de hedendaagse digitale technieken de presentatie in woord en beeld van de artikelen in *Paleo-aktueel* veel aantrekkelijker hebben gemaakt. Maar belangrijker nog is vast te stellen dat de informatieve waarde van de illustraties, of het nu om vuistbijlen of siteverspreidingen gaat, is opgeschaald. Daarbij is - en dat is het mooie - het gedetailleerde ambachtelijke werk in het veld of op de tekenkamer basis en uitgangspunt gebleven!

Ik wil hier Daan Raemaekers, namens alle GIA medewerkers, van harte bedanken voor acht jaar stimulerend directeurschap, een periode waarin op onderzoeksgebied veel goeds is gebeurd.

Het past ons om aan het einde van dit voorwoord vriend en collega Jan Delvigne te herinneren, overleden op 21 juli 2014 ten gevolge van een ziekte die een steeds grotere wissel trok op zijn vermogen als fysisch geograaf veldonderzoek te doen. Jan was vanaf eind jaren '90 nauw betrokken bij met name het veldonderzoek van GIA's mediterrane archeologen in midden- en zuid-Italië en op de Krim. Daar zette hij gedurende vele campagnes zijn uitzonderlijke veldexpertise, zijn liefde voor landschapsgenese en zijn niet aflatende humor in om de archeologen te helpen de landschappelijke context van hun werk beter te begrijpen. Jan wist zijn bevindingen in uitermate heldere taal en tekeningen op papier te krijgen, hetgeen heeft geresulteerd in vele bijdragen aan publicaties van archeologisch onderzoek, zowel over het mediterrane gebied als dicht bij huis over zijn woonplaats het wierdendorp Ezinge en het cultuurlandschap Middag-Humsterland. Jan was de spil van het museum Wierdenland dat in 1994 werd geopend in het voormalig stadhuis te Ezinge en was een belangrijke initiatiefnemer bij de totstandkoming van het nieuwe museum dat in 2008 zijn deuren opende. Op grond van zijn verdienste werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Jan toonde een grote interesse voor het leven van persoon Van Giffen waar hij tot op het einde van zijn leven biografisch onderzoek naar bleef doen, zo goed en zo kwaad als het ging. Jan was een docent *pur sang* die vele studenten van het Archeologisch Instituut de beginselen van de fysische geografie heeft bijgebracht, bij voorkeur – en als het aan Jan lag – uitsluitend in het veld. De foto laat Jan in zijn natuurlijke omgeving zien, het fysieke landschap waarvan de schoonheid voor hem lag in het begrip ervan.

*Veldwerk 2006 in Calabrië, Italië.
(Foto Siebe Boersma, RUG/GIA).*

Peter Attema
Directeur GIA

Een rijk versierde, laat-middeleeuwse pareerstang uit Mensingeweer (De Marne, Gr.)

Henny Groenendijk¹ & Sonja König²

Inleiding

Geert de Boer uit Ulrum keek wel wat vreemd op toen hij met zijn metaaldetector op een bronzen voorwerp stuitte dat nog het meeste weg had van een kleine, gedecoreerde bijl. Dit kon geen gewoon bronzen bijltje zijn, meenden ook de ingeschakelde archeologen, niet alleen vanwege de geringe omvang maar vooral ook door de decoratie van het blad met een soort fabeldier. Totdat de tweede auteur de duiding van het voorwerp een volslagende andere wending gaf: dit is geen bijl, hier is sprake van een pareerstang van een zwaard, met een datering omstreeks de 14^e eeuw. Duitse en Scandinavische parallellen geven dat aan.

In het navolgende gaan we in op de determinatie van de pareerstang en een paar andere bronzen objecten die in de nabijheid zijn gevonden, beschrijven we de landschappelijke situatie en doen we een poging te verklaren hoe deze voorwerpen in de bodem belandden.

De pareerstang (fig. 1)

Het object dat zoveel op een bijltje lijkt, is de helft van een pareerstang, onderdeel van een zwaardgreep (gevest), in tweeën gebroken op de zwakste plek, ongeveer in het midden waar de doorn van de kling door de pareerstang heen steekt. Het bewaard gebleven stuk is 6,5 cm lang, bij de schacht 1,8 cm dik, weegt 69 gram en is gemaakt van een koperlegering, zoals een recente beschadiging laat zien. Het blad is aan beide zijden gedecoreerd in een graveertechniek. Eén zijde is extra geaccentueerd doordat in de open velden email

is aangebracht, althans dat vermoeden we. Helaas is het oppervlak tamelijk aangetast door corrosie in de vorm van kopercarbonaten en koperoxiden (Van Oortmerssen, 2012) zodat de voorstelling ook na schoonmaken en conserveren, onvolledig is.

Het is geen alledaagse pareerstang want niet alleen de vorm valt op, vooral de combinatie van vorm en versiering maakt het tot een uitzonderlijk stuk. Doordat het blad symmetrisch naar het einde uitwaaiert, als de snede van een bijl, en we voor de ontbrekende helft hetzelfde beeld verwachten, ontstaat een bijzonder sierlijk geheel. Op beide zijden van het blad is een gestileerde voorstelling aangebracht. Die lijken op het eerste gezicht identiek maar zijn het niet. De ene zijde laat een voorstelling zien van vloeiende en met elkaar verbonden dier- en rankmotieven, uitgevoerd in krachtige, gegraveerde lijnen die de contouren van de voorstelling in het platte vlak goed laten uitkomen. Het afgebeelde dier is mogelijk een staande leeuw in profiel, alleen de achterhand is goed bewaard. De staart is lang en zwierig uitgetrokken en vertakt zich tegelijk in rankmotieven. De andere zijde van het blad vertoont dezelfde voorstelling maar hier is de lijnvoering nog wat uitgesprokener en zijn de uitgespaarde velden verzonken. In deze uitsparingen zit een groenkleurige, resp. crèmekleurige materie. Van Oortmerssen (2012) suggereert dat de uitsparingen het gevolg zijn van bronspest maar dat lijkt ons minder waarschijnlijk aangezien deze aantasting zich dan zou beperken tot de decoratievelden en bovendien slechts

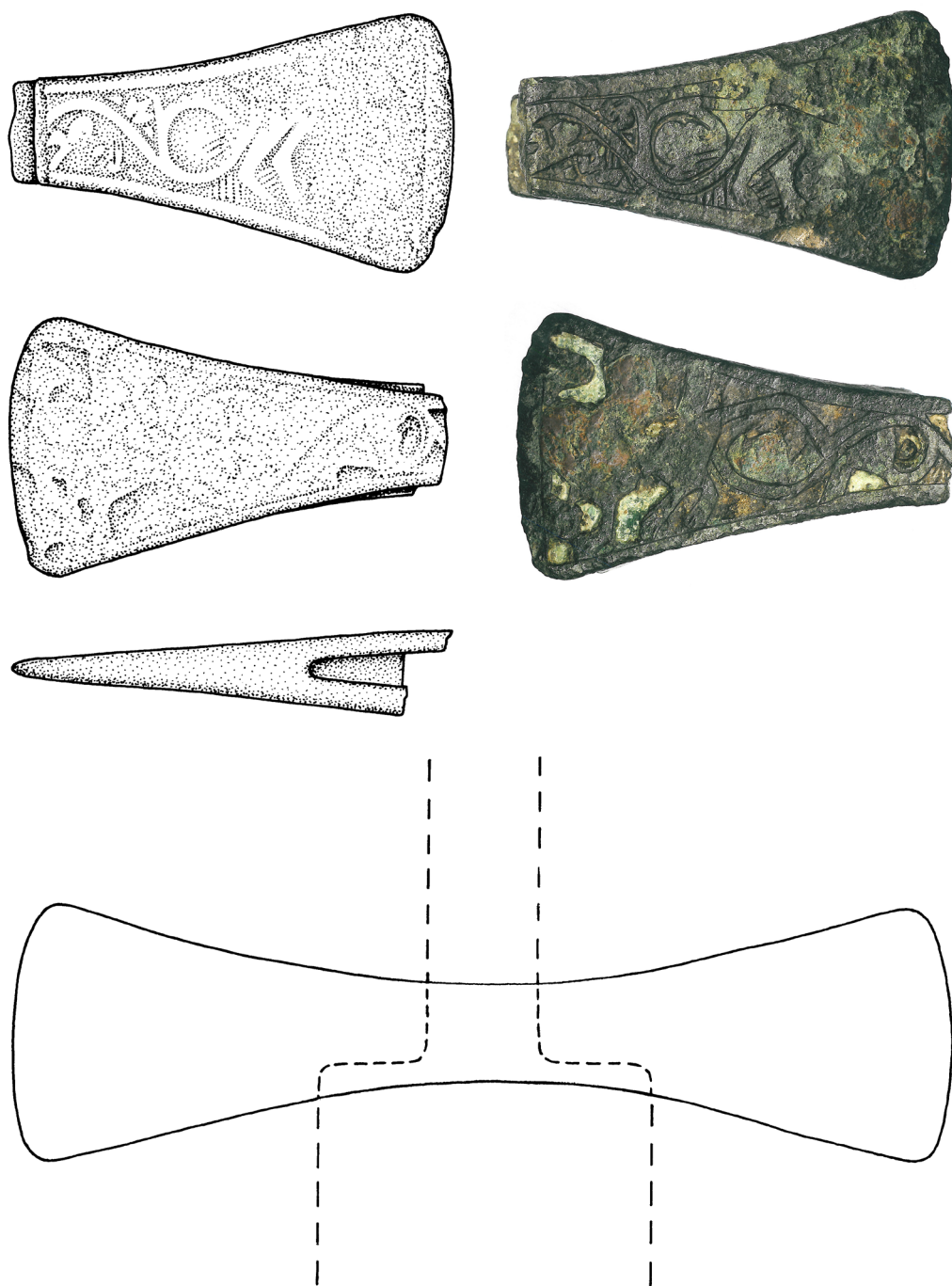

Fig. 1. Tekening en reconstructie van de halve pareerstang en foto's van beide zijden met het door de auteurs geaccentueerde decoratieschema. (Tek. M.A. Los-Weijns, RUG/GIA; foto's S. König, Ostfriesische Landschaft).

aan één zijde optreedt. Onze voorlopige conclusie is dat de opvulling van de holtes bestaat uit glas pasta (email) en functioneel bedoeld was. Chemisch onderzoek zal moeten uitwijzen of het email of bronspest is.

De vormontwikkeling van het gevest en met name de pareerstang verloopt vanaf de 11e tot de 15^e eeuw in grote lijnen als volgt. Eerst is er de korte en rechte, in aanzicht ronde pareerstang (11^e eeuw), dan wordt de pareerstang geleidelijk langer (12^e tot 15^e eeuw) en ontstaat parallel aan de rechte vorm een stang met naar beneden getrokken einden, beter geschikt om het wapen van de tegenstander te stuiten. Onder deze gekromde pareerstangen vallen exemplaren op die naar de kling toe breder en platter worden. Deze variant met asymmetrische of gekromde verbreding zijn echter niet als directe parallel voor het exemplaar van Mensingeweer op te vatten (Oakeshott, 1960: fig. 9, 10, 16, 20). Voor het zoeken naar een parallel voor het vormschema van Mensingeweer moeten we op andere kenmerken letten, zoals het symmetrisch uitwaaiende en dus niet naar beneden wijzende blad (de 'bijlvorm'). Veel gelijkenis vertoont de pareerstang van een zwaard dat zich in Würzburg bevindt in de collectie van de Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg. De nog aanwezige ledereen zwaardschede is van net zulke florale motieven voorzien als de pareerstang uit Mensingeweer. Het Würzburger zwaard dateert uit het midden van de 15^e eeuw (Hefner-Alteneck, 1969: 31, Taf 45 E). Eveneens in Würzburg bevindt zich een zwaard met een identieke pareerstang, afkomstig uit het graf van prins-bisschop Gerhard von Schwarzburg († 1400) (Sanke, 2012: Taf. 137). Dan is er nog een derde vormparallel in een helaas ongedateerd zwaard dat in 1921 tevoorschijn kwam tijdens de sloop van een gebouw in Berlijn-Wedding (Schulz, 1987: Fdst. 112). Een vierde parallel uit de tweede helft van de 14^e eeuw bevindt zich in de collectie K. O. von Kienbusch in New York (Hoffmeyer,

1954: Pl. XIX). Twee andere zwaarden van dit type bevinden zich in het Nationalmuseum Kopenhagen en stammen uit de tweede helft van de 14^e eeuw, resp. omstreeks 1400. In Oslo bevindt zich een stuk dat eveneens van omstreeks 1400 moet zijn (Hoffmeyer, 1954: Pl. XX). Een uitgesproken bijlvorm zien we op een afbeelding in Oakeshott (1964: fig. 47) van een zwaard uit de eerste helft van de 14^e eeuw waarvan de vindplaats niet genoemd wordt. Een wat minder uitgesproken bijlvorm vertoont een Berlijns zwaard uit de tijd omstreeks 1200 (Hoffmeyer, 1954: Pl. XII).

Alle hiervoor genoemde voorbeelden hebben gemeen dat ze onversierd zijn. Van een vergelijkbare vorm maar wel voorzien van een ingegraveerde decoratie is een stuk uit Sievern bij Wilhelmshaven, hoewel de totale breedte van deze stang slechts 8 cm is.³

Samengevat kunnen we de pareerstang van Mensingeweer op basis van de vorm in de tweede helft van de 14^e eeuw, eventueel nog omstreeks 1400 dateren. De decoratie spreekt dat echter tegen en het moet gezegd dat het heel wat moeilijker is om pareerstangen te vinden met een vergelijkbare versiering dan met een vergelijkbare vorm. Daarom willen we ook met een kunsthistorisch oog naar kerkelijke kunst en attributen kijken. Op een kromzwaard uit de kathedraal van Durham staan draken of fabeldieren afgebeeld, die vanwege hun vloeiende lijnen en florale motief veel gelijkenis vertonen met de stijl van Mensingeweer. Het stuk van Durham hoort thuis in de 13^e eeuw (Oakeshott, 1964: fig. 103, 121). Voorts vinden we een vergelijkbaar decoratieschema aan het noord- en zuidportaal van de Liebfrauenkirche in Neustadt am Rübenberge (Nedersaksen), bouwtijd 13^e eeuw. Al met al willen we de pareerstang van Mensingeweer voorlopig dateren in de 13^e of 14^e eeuw, waarbij ons de eerste helft van de 14^e eeuw het meest plausibel lijkt. We kennen weliswaar geen geëmailleerde exemplaren, maar misschien dat ook een

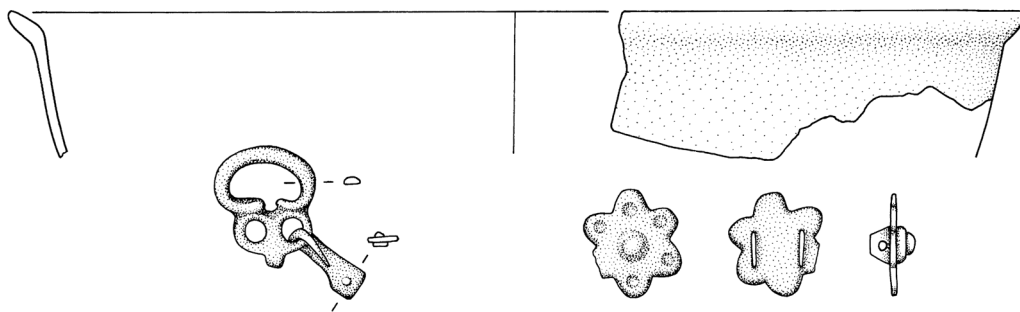

Fig. 2. Bronzen voorwerpen van dezelfde akker: randfragment van een schaal, schijffibula en gordelsluiting, schaal 2:3. (Tek. M.A. Los-Weijns, RUG/GIA).

onderzoek naar de emailleertechniek de datering kan aanscherpen.

De overige bronsvondsten (fig. 2)

Een randfragment van bronzen vaatwerk, een schijffibula en een gordelsluiting behoren tot de overige vondsten op de akker. We beelden ook deze metaalvondsten af om de discussie over het ensemble te kunnen illustreren.

Bronzen vaatwerk

Het rand-/halsfragment behoorde tot vaatwerk dat in giettechniek is vervaardigd. De uitslaande hals, de weinig geprononceerde rand (diameter 20 cm) en de wanddikte van 1,2 mm scharen dit fragment onder de kookpotten of grappen. Minder waarschijnlijk maar niet onmogelijk is dat het een open vorm (schaal) betreft. Bronzen grappen behoren sinds ongeveer 1200 tot de gangbare inventaris van huishoudens in Nederland, Noord-Duitsland en Scandinavië. De oudste vorm vertoont een iets verdikte, weinig geprononceerde rand en wordt aan het eind van de 13^e eeuw afgewisseld door een vorm met hoekige rand en uitslaande hals. Omdat grappen doorgaans lang meegaan, is de vroege vorm nog tot ver in de 14^e eeuw in gebruik. Tot in de 16^e eeuw vormen grappen een vast onderdeel van het keukengerei (Van Vilsteren, 2013).

Schijffibula

De bloemvormige schijffibula, doorsnede 2,1 cm, met centrale glaskraal en zes lobben met in iedere lob een rond kuiltje, behoort tot het type Frick 1 dat in Duitsland wordt gedateerd in de 11^e eeuw (Frick, 1992/93: 326, Taf. 16.10, 16.35). In Nederland worden de schijffibula's en hun vele varianten wat ruimer gedateerd, namelijk in de Karolingische en Ottoonse tijd (9^e – 11^e eeuw).

Gordelsluiting

Dit onderdeel van vrouwendracht heet in de Duitse literatuur *Plattengürtel*, *Kettengürtel* of *Brautgürtel* vanwege de sluiting die bestaat uit een samenstel van een langgerekte gordelplaat, verbindingstukken met meestal drie ogen en soms kettingen. Hier is alleen het verbindingstuk aangetroffen, grootste doorsnede 2,4 cm, voorzien van twee ogen waarin nog één van beide haakjes zit waaraan de gordelplaat was bevestigd. De gordelsluitingen in deze uitvoering kennen we uit Amsterdam en van een aantal Deense vindplaatsen. Dit vrouwelijke attribuut is in gebruik van de 15e tot de 17e eeuw.

Het Marnelandschap (fig. 3)

Een strategische ligging kan men de vindplaats bij Mensingeweer aan de oever van de oude Hunze niet ontzeggen. De oostelijke oever maakt hier een ruime bocht en begrenst

Fig. 3. De trechter van het Hunzedal (midden beeld) wordt geflankeerd door oeverwallen en oude kustlijnen. De vindplaats Mensingeweer is omcirkeld. Uitsnede Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2). (Bewerking H. van der Veen, Provincie Groningen).

het Hunzedal dat allengs breder wordt en hier al een breedte bereikt van bijna 2 km. Aan de tegenoverliggende, westelijke oever begint de 9 km lange kwelderrug die loopt van Wehden Hoorn helemaal tot aan Menneweer, een gebied (De Marne) dat al in de vroege middeleeuwen tot grote bloei was gekomen.

Aan het landoppervlak was de Hunzeloopt ter hoogte van Mensingeweer omstreeks 1300 al gereduceerd tot een sterk vertakt net van kleine waterloopjes. De naam Oude tocht die her en der nog opduikt, herinnert aan de vroegere hoofdgeul. De afwatering wordt nu voornamelijk verzorgd door het Mensingeweerster looppdiep, de Kromme tocht en de Hoornse vaart die hier min of meer samenvloeien. De waterhuishouding moet in dit deel van het Hunzedal bepaald gecompliceerd zijn geweest. Het huidige gemaal Abelstok ligt in het hart van dit strategische beheersgebied en verwijst in z'n naamgeving naar een voorziening die al in de kloostertijd bestond om het afvloeiende water

te reguleren. De rivier de Hunze of wat daar van over was, vormde lange tijd de grens van de bestuurlijke deelgebieden De Marne en het Halfambt binnen het grotere historische landschap Hunsingo. Het oerstroombdal van de Hunze ligt grotendeels in de diepere ondergrond verscholen, maar door het dichtslibben van de Hunzemonding werd de hoofdgeul geleidelijk westwaarts gedwongen. Dat proces voltrok zich tussen circa 700 en 1200 n.Chr. Het uitdijende Lauwersestuarium takte aan op het oude Hunzedal en het zo ontstane Reitdiep nam de waterafvoer van de Hunze over. Deze 'onthoofding' van de Hunze speelde zich een kilometer of twee ten zuiden van Mensingeweer af. Tussen 700 en 1200 is het nodige veranderd op het vlak van afwatering en kustuitbouw. Van belang is hier dat de inbraken van de Lauwers geen rem zetten op de noordwaartse kustuitbouw en dat deze aanwassen de territoriale aanspraken van Hunsingo en het oostelijk daaraan grenzende Fivelingo jegens elkaar alleen maar voedden.

Nemen we als peildatum de 14^e eeuw, de tijd waarin de pareerstang moet zijn gemaakt, dan zal ter hoogte van Mensingeweer de dreiging van de zee via de trechter van de Hunze al behoorlijk zijn afgenomen. De kustlijn lag inmiddels zo'n 3 km noordelijker. Beide hoge Hunzeoevers, opgebouwd uit lichte kleigronden met uitstekende agrarische eigenschappen, boden de mens een goede bestaansgrond. Van de kerk van Mensingeweer wordt verondersteld dat deze is gebouwd in de 13^e eeuw - omtrent de bouw is helaas niet veel meer bekend dan dat. De naam Mensingeweer zou zijn afgeleid van de mansnaam Menzo, een vrij algemene naam in Groningen. Een relatie met de familienaam Menzinge is minder zeker. Het naamdeel -weer kan zowel dijk als wierde betekenen. Mensingeweer ligt op de oostelijke Hunzeoever en heeft niet de structuur van een wierde. Het dorp kenmerkt zich door langgerekte bewoning langs het Mensingeweersterloopdiep dat pas in de 17^e eeuw als trekvaart is gegraven. Een oriëntatie op het Hunzedal is nu niet meer aanwezig. Alleen de kerk staat op een eigen verhoging en met name het gedeelte ten westen van de kerk, luisterend naar de naam *Weerhorn*, heeft trekken van een wierde. Vermeldenswaard is verder dat in de oudere literatuur wordt gesproken van een dijk die de oostelijke Hunzeoever moest beschermen en waarin Mensingeweer was opgenomen. Dijk en/of wierde is dus nog geen uitgemaakte zaak.

Interpretatie

De vindplaats ligt aan de rand van Mensingeweer op de flank van de oeverwal van de oude Hunze. De pareerstang, het randfragment van bronzen vaatwerk, de schijffibula en de gordelsluiting lagen op hetzelfde perceel en zijn met de metaaldetector gevonden. Er is nauwelijks aardewerk aan het licht gekomen en het vondstbeeld past niet bij dat van een nederzettingsterrein. Hun onderlinge afstand is weliswaar enkele tientallen meters - de pareerstang en het vaatwerk lagen 20 m

uit elkaar - en de ploegrichting en de haaks daarop verlopende drainage kunnen voor laterale verspreiding hebben gezorgd, maar toch is het de vraag of deze metaalvondsten bij elkaar horen. Gelet op de ouderdom van twee van de vier bronzen objecten is dat zelfs onwaarschijnlijk. De jongste (de gordelsluiting) en de oudste (de schijffibula) liggen qua datering minstens vier eeuwen uiteen. De pareerstang en het vaatwerk kunnen elkaar wel in tijd overlappen.

We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de pareerstang en het bronzen vaatwerk minder algemene vondsten zijn dan de schijffibula en de gordelsluiting. Beide eerste stukken doen vermoeden dat we hier geen doorsnee vindplaats, lees nederzettingsterrein, voor ons hebben. Van Vilsteren (2004) beschrijft een bronzen schaal afkomstig uit het Bunner veen (Noord-Drenthe) met op de bodem een ingegraveerde voorstelling van een mansfiguur met zwaard in de rechter en een miniatuurbouwwerk (kerk?) in de linker hand. Hij dateert deze schaal in de 12^e of het begin van de 13^e eeuw. Frappant is dat de afgebeelde, niet onaanzienlijke manspersoon, die zijn positie met beide attributen onderstreept, is afgebeeld op tafelgerei. Al ontgaat ons de diepere betekenis van de depositie in Bunne, de connectie tussen zwaarddrager en vaatwerk kan ook opgaan voor de twee vondsten van Mensingeweer. Als depositie kunnen zwaard en vaatwerk elkaar aanvullen. Van bronzen graven wordt een tweede leven in ritueel verband (als depositie) al langer verondersteld. Recentelijk heeft Van Vilsteren (2013) voor een enkele vondst zelfs geopperd dat ze bij de aanleg van dijken een bezwevende rol speelden. Ook dit aspect verdient nader onderzoek, zeker in een gebied als De Marne waar de waterbeheersing een machtsfactor van betekenis moet zijn geweest.

De kans dat we met een opzettelijke depositie en niet met nederzettingsafval te maken hebben, achten wij groot. De aanleg van drainage en het gestaag afvlakken van

landbouwpercelen zijn moderne omstandigheden die verklaren hoe voorwerpen uit een grotere diepte in de bouwvoor terecht kunnen komen. Een recente beschadiging aan één zijde van de pareerstang veronderstelt eveneens dat deze door een ploeg of een drainagefrees is geraakt. Wie beweert dat de gebroken pareerstang en de randscherf van bronzen vaatwerk zijn te beschouwen als bronsschroot heeft misschien een punt. Ons is ook opgevallen dat beide stukken oudtijds al gebroken zijn; de vindplaats gaf na herhaald bezoek geen andere brokstukken prijs. De schijffibula en de gordelsluiting kunnen we buiten beschouwing laten vanwege de grote spreiding in de tijd (9^e – 11^e eeuw, resp. 15^e tot 17^e eeuw). Schrootdepots kennen we uit verschillende perioden, doch in Noord Groningen overwegend uit de laat-Romeinse tijd. Het is theoretisch verdedigbaar dat de vondst bij Mensingeweer door een schroot-handelaar is verstoppt. Toch is het moeilijk voorstelbaar dat een voorwerp als een pareerstang in handen van een schroot-handelaar valt. De pareerstang hoorde bij een zwaard en zwaarden waren persoonlijke bezittingen. Deze pareerstang wijst bovendien op een eigenaar die iets bijzonders had weten te bemachtigen of zelfs opdrachtgever was.

Het stuk bronzen vaatwerk is nog een puzzel, maar het zou ons niet verbazen als er een verband bestaat met de pareerstang en als beide objecten met hetzelfde doel in de bodem belandden. Is het dan een graf? Dat is maar de vraag. Verberging kan ook andere motieven hebben gehad, bijvoorbeeld het beëindigen van een vete. Zo'n motief moeten we niet veronachtzamen, want we spreken over de 13^e of 14^e eeuw toen Hunsingoërs en Fivelingoërs elkaar regelmatig in de haren vlogen. De Hunzemonding nam binnen Hunsingo een strategische positie in. Deze gedachtegang volgend lijkt de richting van onze verdere zoektocht al bepaald: wie was degene die hier afstand deed van zijn persoonlijke attributen?

De auteurs danken Dr. Egge Knol (Groninger Museum) voor de doorverwijzing van de vondstmelding, Dr. Justin Kroesen (Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed, RUG) voor het op weg helpen bij de duiding, Dr. Stefan Krabath (Landesamt für Archäologie, Dresden) voor het attenderen op internationale parallellen en Dr. Hidde Feenstra (Warffum) voor zijn commentaar op de dorpsnaam Mensingeweer.

An ornate late-medieval hilt from Mensingeweer (De Marne, Gr)

A finely decorated bronze tang, part of the hilt of a medieval sword found at Mensingeweer (mun. of De Marne, prov. of Groningen) is magnificent both in its form and decoration. Both sides of the axe-shaped tang have been powerfully engraved, depicting animal and floral motifs; in addition, one of the sides may have been enameled. The applied style, though early medieval at first glance, in combination with the development of the form of the tang recalls German, Scandinavian and British parallels dated to the 13th or 14th century. The Mensingeweer find, together with three other bronze objects in the vicinity, is discussed against the background of the rapidly expanding muddy flat at the mouth of the river Hunze, where the medieval districts of Hunsingo and Fivelingo frequently clashed.

Noten

1. Provincie Groningen, Postbus 610, NL - 9700 AP Groningen/GIA, Poststraat 6, NL - 9712 ER Groningen.
2. Ostfriesische Landschaft, Postfach 1580, D - 26585 Aurich.
3. Persoonlijke mededeling Prof. H. Zimmermann en I. Aufderhaar, Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung, Wilhelmshaven.

Literatuur

- Frick, H.-J., 1992-93. Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa* 49/50, 243-463.

- Hefner-Alteneck, J. H. von, 1969. *Waffen: ein Beitrag zur historischen Waffenkunde*. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Hoffmeyer, A.B., 1954. *Middelalderens tveæggede sværd : en undersøgelse af dets udviklingshistorie, kronologi og nationalitet, dets stilling i den almindelige våbenhistoriske udvikling og dets krigsmæssige betydning*. København. København, Tøjhusmuseet.
- Oakeshott, E., 1960. *The Archaeology of weapons : arms and armour from prehistory to the age of chivalry*. Woodbridge, The Boydell Press (herdruk 1994).
- Oakeshott, E., 1964. *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge, The Boydell Press (herdruk 1997).
- Oortmerssen, G. van, 2012. *Behandelingsverslag gedecoreerde bijl.* (Antefix Rapport ARA00062). Groningen, Antefix.
- Sanke, M., 2012. Die Gräber geistlicher Eliten Europas von der Spätantike bis zur Neuzeit. Archäologische Studien zur materiellen Reflexion von Jenseitsvorstellungen und ihrem Wandel. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 25. Bonn, Habelt.
- Schulz, R. (in Zusammenarbeit mit Michael Eckerl), 1987. *Archäologische Landesaufnahme der Funde und Fundstellen in Berlin*. Nebentitel: *Archäologische Funde und Fundstellen in Berlin*. Berlin, Reimer.
- Vilsteren, V. van, 2004. Bijgeloof in Bunne – middeleeuwse bronzen scho-tels uit Drentse venen. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 121: 166-183.
- Vilsteren, V. van, 2013. Pay peanuts, get mon-keys – on the ritual context of medieval miniature bronze caldrons. *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 36: 171-182.